

ПИСЬМЕННИК І ЙОГО ЖИТЛОВА ПЛОЩА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСРР 1920-х – ПОЧАТКУ 1930-х рр.)

Юрій Яновський у романі «Майстер корабля» (1928), відтворюючи настрій епохи, окреслив, яким має бути ставлення радянського письменника до побутових умов. Герой Яновського має власну кімнату, але не прагне розкоші й комфорту, ба більше – вдома буває не часто. Він неодмінно енергійний і невибагливий, здатний писати, «де його притулить дорога: на морі, на повітрі, в лісі й в снігах, на екваторі, в піщаній пустелі»¹. Справді, революційні 1920-ті роки вимагали від письменника подвижництва й аскетизму. Однак, парадоксально чи ні, окрема кімната (яка до того ж існує статично) у цей час вже була розкішшю, яку герой заперечує.

Як би не применшувалося значення побутових умов у романізованій белетристиці, зважаючи на специфіку ремесла письменника, вони набувають особливої ваги. Мета мого дослідження – на основі його-свідчень окреслити, як житлове питання оприявнилося в середовищі столичних літераторів; яким чином змінилися їхні побутові умови з появою кооперативного письменницького будинку «Слово» (1930) та в який спосіб такі зрушення відбивали соціально-економічні трансформації у СРСР.

Стан житлової інфраструктури міст УСРР у першій половині 1920-х років впевнено можна назвати кризовим: бойові дії у містах, політика «воєнного комунізму», інтенсивне зростання міської людності спричинилися до деградації житлового фонду. За першу половину 1920-х років столичний Харків продемон-

¹ Яновський Ю. Майстер корабля. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1954. С. 12.

стрував майже подвійний приріст населення². Тож не дивно, що, як спосіб вирішення житлової кризи в місті, на сторінках журналу «Современная архитектура» з'явилася ідея зведення ще одного Харкова³.

У столиці республіки, де поступово концентрувалися письменники, житлове питання стояло особливо гостро. Згідно з офіційними калькуляціями у 1926 р. на одного харків'янина припадало 6,2 м², що становило 2/3 санітарної «голодної» норми та відповідало усередненим показникам по СРСР⁴. Дані за цей же рік, наведені у журналі «Современная архитектура», разюче відрізняються. Згідно з ними, на кожного мешканця столиці припадала вдвічі менша площа – 3,5 м²⁵. Так чи інакше, два різні показники складають лише частину санітарної норми й демонструють обмеженість писаних стандартів «світом ідей».

За таких обставин нормою для письменників у 1920-х роках була відсутність постійного житла. «Дуже заважає працювати брак власної кімнати: три роки я живу й працюю, як горобець – по редакціях, готелях, товариствах», – згадував Леонід Чернов-Малошійченко⁶. Павло Тичина, який вже на початку 1920-х став найвідомішим українським поетом, «мусив довго жити по кутках столиці своєї республіки»⁷.

Здебільшого письменники мешкали в «комуналках», часом організовувалися в «комуни». Проблеми літераторів та їхніх родин всередині такого особливого житлового простору, як комунальна квартира, в основному відбивали труднощі пересічного

² За першим всесоюзним переписом 1926 р. – 406,5 тис. постійних мешканців. Див. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Москва: Издание ЦСУ Союза ССР, 1927. Т. 3. С. 62.

³ М-ский А. Архитектурная жизнь Харькова. *Современная архитектура*. 1926. № 1. С. 21.

⁴ Борисенко М. Житло та побут міського населення України у 20–30-х рр. ХХ століття. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2009. С. 139. Санітарна норма житлової площі на особу дорівнювала 8 м² з незначними коливаннями, розраховувалася на підставі об'єму повітря, необхідного людині для повноцінного життя.

⁵ М-ский А. Архитектурная жизнь Харькова. С. 21.

⁶ Кобзар на мотоциклі: вірші, гуморески, оповідання, листи, спогади про письменника / Упоряд. І. Задоя. Одеса: Барабашин, 2005. С. 31.

⁷ Масенко Т. Роман пам'яті. Київ: Радянський письменник, 1970. С. 73–74.

радянського громадянина щодо *особистого простору* та *сусідства*. Імовірно, для письменників ця проблема була ще гострішою, адже для них житло ставало основним робочим місцем. Часто умовою продуктивної праці була тиша, а її в «комуналках» годі було забезпечити. Микола Куліш, наприклад, мешкаючи з сім'єю в Будинку для малолітніх злочинців, потерпав від гамору, що його здійсмали діти⁸. Тоді «герої ще не скінчених татових п'єс втікали хтозна-куди» – читаємо у спогадах сина письменника⁹. Павло Тичина для праці вимагав абсолютної тиші. Його сусід Терень Масенко згадував, що мусив давати домочадцям уроки з ходіння навшпильки¹⁰.

Проблема сусідства полягала в тому, що в обмеженому просторі опинялися люди, не пов'язані родинними зв'язками, з різними, часто несумісними, біографіями. Таке співіснування могло ставати джерелом психологічного виснаження. У спогадах Тереня Масенка читаємо про те, що житлові справи в Харкові 1920-х років були «ще такі трудні, що вулиці, на яких довелося проживати, замаячили в пам'яті, немов на “стопчику” довідника. Ніколи не можна було передбачити, що принесе чергове сусідство»¹¹. Сусідкою Миколи Хвильового була російськомовна письменниця Софія Левітіна, що працювала цензоркою в Головліті. Товариш письменника згадував: «Ненавиділи одне одного. Левітіна бігала з доносами й скаргами в ЦК»¹². Однак існував і позитивний досвід співмешкання. Приміром, Тетяна Кардиналовська, дружина Сергія Пилипенка – засновника спілки селянських письменників «Плут», навчила грамоти одну з сусідок, що була неписьменною селянкою¹³. Це сприяло формуванню приятельських взаємин.

⁸ Попри шалений успіх п'єси «97» (1924), М. Куліш змушений був виконувати обов'язки інспектора шкіл Наркомосу УСРР.

⁹ Куліш В. На невідому могилу моєму татові у сторіччя уродин. *Сучасність*. 1992. № 12. С. 125–126.

¹⁰ Масенко Т. Роман пам'яті. С. 74.

¹¹ Там само. С. 72.

¹² Хвильовий М. Твори в 5-х томах. Нью-Йорк, Балтимор, Торонто: Смолоскип, 1986. Т. 5. С. 56.

¹³ Кардиналовська Т. Невідступне минуле. Спогади. Харків: Майдан, 2005. С. 121.

З 1923 р. повільно набирало обертів масове житлове будівництво, велися пошуки ідеального для «нової» радянської людини типу житла. В цей час у Харкові одночасно зводилися робітничі поселення, що тяжіли до ідеї міст-садів, будинки-комуні коридорного типу – втілення ідеї «усупільненого побуту» – та багатоквартирні будинки з індивідуальними квартирами, що в основному орієнтувалися на досвід дореволюційного будівництва, але нерідко включали в себе приміщення спільного користування¹⁴. Останні, зокрема, зводилися житлово-будівельними кооперативами, активність яких припала на середину 1920-х років. На хвилі кооперативного будівництва ідея побудови «свого» будинку виникла і в середовищі письменників. «Справа на мазі. Підтримує ЦК», – читаємо запис у літературному щоденнику ВАПЛІТЕ від 12 грудня 1926 р.¹⁵ Так, на початку 1930-х років у Харкові постала професійно диференційована житлова забудова – будинки «Червоний банківець», «Кондитер», «Хімік» тощо, серед яких і «Слово» – місце компактного проживання культурної еліти УСРР.

Будинок «Слово» було здано в експлуатацію взимку 1930 р. Він різко контрастував з попередніми житловими умовами письменників та їхніх родин. Через високий рівень комфорту, наприклад у спогадах Володимира Куліша, він фігурує як «люксус»¹⁶. Архітектурно-просторове вирішення будинку – поєднання індивідуальних квартир зі зручностями та деяких елементів будинків-комун – було типовим для тогочасного кооперативного будівництва. Індивідуальні квартири тут мали велику площу та вищу за стандартну висоту стель¹⁷. Крім цього, побут письменників мав полегшувати дитсадок, «соляріум» для рекреацій на даху¹⁸. Найголовніше те, що письменники врешті отримали змогу облаштувати власні кабінети, до яких більше не треба було під-

¹⁴ Такими могли бути, наприклад, їдальні, бібліотеки, пральні, душі та вбиральні.

¹⁵ Джерела до історії Вапліте / Ред. Ю. Луцький. Мюнхен: Biblos, 1956. С. 18.

¹⁶ Куліш В. Слово про будинок «Слово». Торонто: Гомін України, 1966. С. 11–12.

¹⁷ Кардиналовська Т. Невідступне минуле. Спогади. С. 139.

¹⁸ Там само. С. 139.

шукувати мініатюрні туалетні столики «у стилі чергової коханки якогось Людовіка»¹⁹, таким чином низка факторів, що знижують продуктивність роботи, була зведена до мінімуму.

Наскільки показники житлоплощі на особу в будинку перевищували мінімальну санітарну норму, достеменно невідомо. Однак, як ми з'ясували, родини письменників часто й надалі жили кількома поколіннями або окремими сім'ями в квартирі. Дехто, навмисне чи ні, обмежував свій житловий простір, «самоуцілюювався», здаючи кімнату в своєму помешканні. Наприклад, сім'я Підмогильних винаймала кімнату в Олексія Варави²⁰. Свою квартиру Михайло Биковець ділив з подружжями Соколів та Дукиних²¹. Разом вони могли, хоч і не без труднощів, сплачувати місячні внески за помешкання, що були чималими²². За словами Наталки Дукиної, між співмешканцями зберігалися дружні відносини, панувала атмосфера взаємної доброзичливості²³. Мирному співіснуванню сприяла відсутність вимушеності спільного проживання. Згода прийняти співмешканця чи навіть пропозиція проживати разом відігравали важливу роль у формуванні взаємин між сусідами.

Як можна висувати, середовище українських радянських письменників у 1920-ті роки сповна відчуло на собі пореволюційну житлову кризу. Проживаючи в «комуналках», літератори зіштовхувалися з проблемами пересічних радянських громадян. Ситуація змінилася 1930 р.: поява будинку «Слово» значною мірою вирішила житлове питання для столичних письменників. Однак для більшості перших резидентів ненадовго: починаючи з 1933 р. вони були арештовані кількома хвилями, виявилося,

¹⁹ Куліш В. На невідому могилу моєму татові у сторіччя уродин. С. 125.

²⁰ Смолич Ю. Розповіді про неспокій немає кінця. Київ: Радянський письменник, 1972. С. 110.

²¹ Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). Едмонт: Канадський інститут українських студій: Альбертський університет, 1987. С. 84.

²² Bertelsen O. Spatial dimensions of Soviet repressions in the 1930s: the House of Writers (Kharkiv, Ukraine): PhD thesis in History / University of Nottingham, 2013. P. 67–68.

²³ Дукина Н. На добрий спомин: повість про батька. Харків: Видання журналу «Березіль», 2002. С. 528.

що «Люксус» одночасно виконував функцію «БУПРу» – будинку попереднього ув'язнення²⁴.

Бібліографія

- Борисенко М. Житло та побут міського населення України у 20–30-х рр. ХХ століття. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2009. 416 с.
- Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Москва: Издание ЦСУ Союза ССР, 1927. Вып. 3. 63 с.
- Джерела до історії Вапліте / Ред. Ю. Луцький. Мюнхен: Biblos, 1956. 22 с.
- Дукина Н. На добрий спомин: повість про батька. Харків: Видання журналу «Березіль», 2002. 591 с.
- Кардиналовська Т. Невідступне минуле. Спогади. Харків: Майдан, 2005. 174 с.
- Кобзар на мотоциклі: вірші, гуморески, оповідання, листи, спогади про письменника / Упоряд. І. Задоя. Одеса: Барабашин, 2005. 320 с.
- Куліш В. На невідому могилу моєму татові у сторіччя уродин. *Сучасність*. 1992. № 12. С. 124–28.
- Куліш В. Слово про будинок «Слово». Торонто: Гомін України, 1966. 68 с.
- Масенко Т. Роман пам'яті. Київ: Радянський письменник, 1970. 379 с.
- М-ский А. Архитектурная жизнь Харькова. *Современная архитектура*. 1926. №1. С. 21–22.
- Смолич Ю. Розповіді про неспокій немає кінця. Київ: Радянський письменник, 1972. 204 с.
- Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). Едмонт: Канадський інститут українських студій: Альбертський університет, 1987. 358 с.
- Хвильовий М. Твори в 5-х томах. Нью-Йорк, Балтимор, Торонто: Смолоскип, 1986. Том 5. 834 с.
- Яновський Ю. Майстер корабля. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1954. 240 с.
- Bertelsen O. Spatial dimensions of Soviet repressions in the 1930s: the House of Writers (Kharkiv, Ukraine): PhD thesis in History / University of Nottingham, 2013. 529 p.

²⁴ Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). С. 100–103.